

Psikiyatri ve Sosyal Bilimlerin İlişkisi

Mehmet Akif ERSOY*

ÖZET

İnsanı biyo-psiko-sosyal model içinde ele alan psikiyatrinin sosyal bilimlerle yakın ilişkisi vardır. Hastasının kültüre özgü hastalık anlayışını, tedavi olanaklarına ulaşabilirliğini, ait olduğu gruba özgü iletişim biçimlerini, varsa o grubun diğer gruplarla gerilim ve çatışmalarını, dahası tarihten alıp getirdiği hassasiyetleri bilmesinin psikiyatristin hastasını daha iyi anlamasında ve yardımcı olmasında önemli yeri vardır. Kabaca, insanın birey ya da grup olarak yaşamış olduklarını araştıran tarih, ya da grup olarak nasıl davrandığını ya da değiştiğini inceleyen sosyoloji, kültürel birikimlerini inceleyen antropoloji ve diğer sosyal bilimlerin temel olarak bireyi konu alan psikiyatrinin verilerinden ve yöntemlerinden faydalanması mümkündür. Bu nedenledir ki bu disiplinler arası çalışmalara giderek daha fazla önem verilmektedir. Bu yazıda psikiyatri ve sosyal bilimlerin ilişkisi genel hatlarıyla gözden geçirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal psikiyatri, psikanalitik antropoloji, kros-kültürel psikiyatri.

KLİNİK PSİKİYATRİ 1999;2:230-238

SUMMARY

Relationship Between Psychiatry and Social Sciences

Psychiatry within its bio-psycho-social model, has close relationships with social sciences. Knowledge about his/her patient's cultural view of illness, availability of psychiatric help, group relations and conflicts with other groups, and even the vulnerabilities transmitted from history will help the psychiatrist to under-

stand and help his patient better. History which explores past experiences of human beings, sociology which studies the processes of how the groups behave or change and anthropology which investigates the cultural aspects, may benefit from psychiatric view, data and methodology. That's why interdisciplinary studies are more and more being conducted. This review aims to summarize the mutual relationship between social sciences and psychiatry.

Key Words: Social psychiatry, psychoanalytic anthropology, cross-cultural psychiatry.

GİRİŞ

Bilim; insanın kendisini, doğayı ve evreni anlama ve doğayı her açıdan insanın faydasına sunma, faydalanabileceği şekilde düzenleme çabası ise, bilimin çeşitli dalları arasındaki ayrımın yapay bir ayrım olduğunu düşünüyorum. İnsanoğlunun bilgi birikimi arttıkça bilimin dallara ayrılması pratik bir zorunluluk haline gelmiştir. Diğer yandan bu branşlaşmanın giderek bir konuya bütüncül açıdan bakabilmeyi zorlaştırdığı fark edilince çeşitli bilim dalları ve disiplinler arasındaki yardımlaşmanın, disiplinler arası ekip çalışmasının önemi de anlaşılmalıdır.

Kültür insanoğlunun yeryüzünde var olduğu ilk günden beri var olan bir kavramdır. Uygarlıklar geliştikçe kültür giderek soyutlaşan bir kavram olmakla birlikte üretim biçimleri, kullanılan araçlar ve üretilen veya sahip olunan mallar gibi madde de kültürün kapsamı içinde yer alır. Değerler, inançlar, normlar, gelenekler, sosyal kurumlar kültürün konusu içindedirler. Kültür

* Uz. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, İZMİR

nesilden nesile aktarılır ve sosyal değişimlerin gerektirdiği şekilde gelişir ve evrimleşir.

Psikiyatri ve sosyal bilimler arasındaki ilişkinin, sosyal bilimlerin psikiyatriye katkısı ve psikiyatrinin sosyal bilimlere katkısı olmak üzere iki yönlü olarak incelenebileceğini düşünüyorum. Bu yazıda psikiyatri ve sosyal bilimler arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinin gerektiğini vurgulamak amacıyla, ana başlıklarıyla konu özetlenecektir.

SOSYAL BİLİMLERDE METODOLOJİK ZORLUKLAR VE PSİKİYATRİNİN KATKILARI

Sosyolojiden Sosyal Psikolojiye Doğru Gidiş

Durkheim için, kişilerin toplulukla nasıl bir bağ kurduklarını incelemek "psikoloji" yapmaktır, bu da toplumbilimcilerin bilhassa kaçınmaları gereken bir davranıştır. Katılıma dayalı olan çağdaş toplumların oluşumunun bir sonucu, insanların sınıf olarak, etnik veya dinsel grup olarak şu veya bu şekilde birey olarak tek tek katılmalarıdır. Mardin (1990) ortaya çıkan "yeni grupların asıl önemini belki daha derinlerde 'kişilik' yapısını şekillendirdikleri katlarda aramak" gerektiğini söylüyor ve ekliyor: "Sanırım ki, 19. yüzyıl toplumbiliminde... az önemli olan etnik grup, dinsel grup birimleri ve buna bağlı olarak grubun nitelik oluşturucu yönü, önümüzdeki yılların sosyolojisinde artan bir önem kazanacaktır."

Grupların kişiyle bağlantısı sosyoloji bilimi içinde Durkheim'dan bu yana giderek önem kazandığı gibi, psikanalizin de içinde bulunduğu bir ekiple sosyolojik araştırmaların yapılması, gerek toplum yapı ve işleyişindeki değişimlerin gerekse sosyal bilimlerdeki gelişimin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir.

Katılımlı gözlem

"Katılma yoluyla doğrudan gözlem" metodu, sosyal bilimlerde, özellikle sosyolojideki bilgi toplama yöntemlerinin güvenilirliğini arttırabilmek amacıyla geliştirilmiştir. Sosyal bilimlerde bilgiye ulaşma ve yorumlamada karşılaşılan çeşitli zorluklar vardır. Güvenç (1979) bu zorlukları şöyle anlatıyor: "Yalnızca görmeye ve duymaya dayalı bir gözlem, çoğu zaman, eksik ve yetersizdir; çoğunlukla yanıltır...Yorumsuz ve yargısız gözlem yapma şartı, gözlem tekniğinin en güç yanı ve şartıdır. Genellikle, bütün konuşma ve yazılarımızda bilinçaltı veya bilinçdışı, bir nedensel açıklama eğilimi yani çeşitli yorumlar saklıdır...Olup bitenleri olağan görünce de yanlı olurlar, güvenilir gözlem yapamazlar. Olup bitenlere dikkat etmezler, hatta onları görmez ve duymaz olurlar...Muzaffer

Şerif, güvenilir bir gözlem için, araştırmacının yabancı bir kültür ortamında çalışmasının zorunlu olduğunu ileri sürer...Kendi kültürümüzü çoğu zaman olduğu gibi kabul ederiz ama onu gerçekten bildiğimizi ve anladığımızı savunamayız..."

Toplumsal araştırmalardaki yöntemlerden birisi olan görüşmenin genel ilkeleri incelendiğinde, bu ilkelerin psikoterapi görüşmelerinde de uygulanan ilkeler olduğu farkedilecektir. Hiç bir yöntem kusursuz değildir. Ancak hatanın hangi yönde olduğunun farkında olunması, düzeltilebilmesini ve daha objektif sonuçlara ulaşılmasını sağlar.

Katılımlı gözlem; gözlemcinin, standart bir gözlem aracı kullanmadığı gibi, gözlem konusu yaptığı olaya doğrudan doğruya katılarak gözlemde bulunmasıdır. Bu tür bir gözlem, araştırmacının, gözlemci kimliğini saklayabildiği veya kendisini gözlemde bulunduğu grubun bir üyesi olarak kabul ettirebildiği durumlarda söz konusudur. Katılımlı gözlem, grupla bütünleşmeye çalışmaktan gruba yabancı düşmek arasında değişen çeşitli konumlarda yapılabilir. Burada gözlemci bir rolden bir başka role geçerek, kimi zaman bir araştırmacı, kimi zaman da bir grup üyesi rolü üstlenerek gözlemde bulunur (Sencer ve Sencer 1978).

Katılımlı gözleme yöneltile eleştirilerden birisi, araştırmacının duygusal ve düşünsel bakımdan gruba katıldığı ölçüde, en önemli bir özelliğini, yani yansızlığını yitirmesidir. Böylece, sağlanan bilgiler güvenilirlik ve geçerliğin ön koşulu olan nesnellikten yoksun kalmış olur.

Aktif katılımcı yöntem

Göle'ye (1992) göre "Katılımcı sosyolojik yöntem" (gözlem yerine yöntem demeyi tercih ediyor) "saha" çalışmasını, bilgi "toplamanın", anket "uygulamanın" ötesinde, toplumsal aktörler ile sosyolog arasında devamlılığı olan ve derinlemesine sağlanan bir etkileşimden elde etmeyi amaçlamıştır. Amaçlanan, ampirik bilgilerin tercihi yapılmış teorik modellere oturtulması değil, toplumsal pratiğin analitik bir mesafe ile yorumlanabilmesi, kavramsallaştırılabilmesi, teorize edilmesidir. Göle, yöntemin zorlukları içinde araştırmacı ve grup arasında güven ilişkisi oluşturmanın zorluğu ve hareketlerini "yabancı" birinin büyüteç altına oturtmasından rahatsızlık duymalarını sayıyor. Bu yöntemde gerçek verilere ulaşabilmek için bazı engeller aşılmalı çalışılırken karşıaktarım gibi önemli bir engel üzerinde durulmadığını görüyoruz.

Psikanalizin Katkıları Neler Olabilir?

Loewenberg (1995) sosyal bilimler ve psikanaliz arasındaki ilişkiyi, psikanalizin verilerini kullanarak sosyal bilimlerin inceleme alanına giren konuları nasıl daha iyi anlayabileceğimizi anlatır. Bu bölümde Loewenberg'in düşüncelerini kısaca aktarmak istiyorum:

Psikoterapilerdeki iletişimlerde olduğu gibi, politikada ve sosyal bilimlerde de konunun seçimi rastlantısal değildir. Her araştırmacı veya okuyucu konusunu seçerken belli bir tema, çatışma veya amaç doğrultusunda bu seçimi yapar. Her sosyal bilimcinin üstü örtülü de olsa insan güdülenmesini açıklayan psikolojik bir teorisi vardır. İyi bir araştırmacı konusu olan insanların, tarihi ve kültürel süreçlerle iç içe geçmiş olan iç dünyalarını derinliğine anlamak için çaba gösterir. Önemli olan araştırmacının, kullandığı psikolojik modelin bilincinde olup olmaması ve bu modelin insan yaşamını tatmin edici bir biçimde açıklayabilecek zenginlik ve derinliğe sahip olup olmadığıdır.

Psikoterapist ve sosyal bilimcinin amaçları arasında dikkati çeken benzerlikler vardır. Klinisyenler ağrıyı gidermek, karakter değişimi sağlamak ve yaşamsal kriz dönemlerine uyum sağlamayı hedefler. Bu amaçlara ulaşmak için hastayı bir bütün olarak holistik bir bakış açısıyla değerlendirerek, açıklama ve yorumlarla içgörüyü arttırmaya ve davranışını değiştirmeye çalışır. Sosyal bilimciler de kurumlar veya sosyal ilişkilerde değişikliği sağlamak, tarihçiler geçmişle ilgili görüşleri değiştirmek isterler. Klinisyenler gibi onlar da insanı düşünce ve davranışıyla, onu şekillendiren baskı, çatışma ve kritik karar aşamalarını inceleyerek yaşamın sosyal tarihsel tablosunu mümkün olduğu kadar bütüncül bir biçimde çizmeye çalışırlar. Hem psikanalistler hem de tarihçiler insan anlatılarını kullanırlar. "Olaylar nasıl oldu da böyle şekillendi ve bu noktaya gelindi?" sorusuna verdikleri cevaplar zengin ve karmaşık bir anlatılar ağı, tarihsel bir açıklamalar zinciri oluşturur.

Max Weber klasik "Bir Meslek Olarak Bilim" adlı eserinde bütün değerlerin subjektif olduğunu savunur. Hiçbir tabiat bilimci bize yaşamın "anlamını" söyleyemez, hiçbir doktor diğerleri için anlam dolu bir yaşam tanımlayamaz, jüri kanun koymamalıdır, kültür tarihçisi hangi kültürel olgunun "değerli" olduğunu söyleyemez ve sosyal ve politik bilimci değerleri "bilim" olarak sunmamalıdır, çünkü yaşam karşısında alınması mümkün çok çeşitli tavırlar birbiriyle uzlaş-

mayabilir ve nihai çözüme ulaştırıcı değildirler (Weber 1919). Bu demektir ki, her zaman varlığını devam ettiren ve çeşitli seviyelerde bilinçte aktif olan, birbiriyle yakından bağlantılı değerler, anlamlar, güdüler alanı araştırmacının iç dünyasına terk edilir. Bu alan teoloji, ahlak felsefesi ve psikanalizin inceleme alanı olarak kabul edilmiştir. Psikanaliz dış dünyadaki mesleki, sosyal ve kişiler arası alanda bireyin çatışmaları, güdüleri, kimlik bütünlüğü ve kendini tanımlamasını mükemmel olmasa da oldukça iyi bir biçimde inceler.

Sosyal bilimcilerin konularını önemsemeleri, sergiledikleri kendinden emin tavır, ortaya koydukları entellektüel modeller kişisel psikodinamikleriyle bağlantılıdır. Araştırmacı ve veri arasındaki göreceli etkileşimin farkında olabilirsek, ancak o zaman geçmiş hakkında araştırmalar yapıp yazılar yazarken gerçeklere sadık kalmayı başarabiliriz.

Pek çok insan aile, sevgili, çocuklar ve arkadaşlarla yakın ilişkiden tatmin ve zevk alırken; politikacılar, bir makam peşinde koşanlar, gözlerin üzerine çevrildiği bir pozisyon arayan kişiler için dış onay ve elde edilecek gücün sağladığı ödüller neredeyse temel ihtiyaçtır. Politik şahsiyetlerle uğraşırken karşılaşılan sorun ise gücün o makam sahibi için taşıdığı anlam kadar, bu yüksek makamla ilgilenen araştırmacının motivasyonlarının ne olduğunu bilebilmektir.

Psikanalistler uzun süre önce sosyal olarak ilişkiye geçtiğimiz ilk politik kurumun aile olduğunun farkına varmışlardır. Ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkide güç eşit değildir; kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman da oldukça sert bir şekilde bu güç kendini gösterir. Çeşitli şekilleriyle, güç kullanma, sindirme, uzlaşma, manipülasyon, ilgi, sevgi aile içinde öğrenilir; gücün kimde olduğu ve kimin boyun eğmesinin gerektiği şeklindeki politik metaforlar aile içinde şekillenir.

Sosyal bilimcinin araştırmasıyla ilgili en güvenilir ilk delili araştırdığı nesneyle ilişkisidir. Araştırmamız bizi etkiler. Coşturur veya ürpertir, hayal kırıklığına uğratıp öfkelenendir, hatta anlayış ve yaratıcılığımızı engelleyebilir. Weber'in dediği gibi tutku ve coşku akademisyenliğin ayrılmaz parçasıdır. Bir araştırmanın yürütülebilmesi araştırmacının kendini bu işe vermesini, nesneyle kişisel bir diyaloga geçmesini gerektirir. Klinikte bunun karşılığı karşı-aktarımdır. Karşı-aktarım psikanalitik bir terim olarak kısaca analistin hastasına karşı emosyonel tutumu, ya da kendi geçmişinden terapi ortamına getirdikleridir.

Freud karşı-aktarımları analize engel olan, analistin üstesinden gelmesi gereken bir durum olarak görür. Analist bunu kişisel analizi yoluyla başarabilir. Freud (1910) şöyle yazmıştı: "Hastanın analistin bilinçdışı duygularını etkilemesiyle ortaya çıkan karşı-aktarımların farkına vardık. Analistin bu karşı-aktarımların farkına varması ve üstesinden gelmesi gerektiğinde ısrar ediyoruz". Freud'dan sonra psikanalizdeki gelişmelerle artık karşı-aktarımları yalnızca olumsuz bir durum olarak görmüyoruz. Bugün hemen her psikanalitik okuldaki klinisyenler kendi karşı-aktarımlarını-araştırmacının materyale verdiği subjektif yanıtı; hastanın konuşma ve tavırlarıyla bize aktardıklarını tanıma ve anlamada yardımcı olan hassas bir araç olarak görmekteyiz. Karşı-aktarımların bu şekilde bir içgörü aracı olarak kullanılması psikanalitik teknikteki en önemli Freud sonrası gelişmelerdendir. Önceleri karşı-aktarımları analize müdahale eden ve engellenmesi gereken bir durum olarak görülürken artık beklenen, dinlenen ve analiz edilen ve tedavi için kullanılan bir analitik araçtır. Analist hasta karşısında içinde uyanan duyguları, karşı-aktarımlarını analiz ederek hastasını daha iyi anlayabilir.

Stein (1985) karşı-aktarımların bütün klinik ve araştırma dallarında (astrofizikten antropolojiye, patolojiden psikanalize) varolan bir süreç olduğunu söylüyor. Gözlemlerimiz, ölçümlerimiz, yorumlarımız, açıklamalarımız, ulaştığımız sonuçlar ve eylemlerimiz (örneğin tıbbi müdahalelerimiz) gibi bilimsel uygulamaların bütün aşamalarında bir insan olarak yer değiştirme (displacement) ve yansıtma (projection) gibi mekanizmaların (egonun savunma mekanizmaları) işlediğini görüyoruz. Subjektif girdiler objektif verilerin parçası olmaktadır. Stein'a göre insanlık tarihinde, daha dar kapsamda ise tıp ve diğer bilimlerde bireysel ve toplumsal karşı-aktarımların incelenmesi ve göz önünde bulundurulması çok yeni ve henüz yeterli düzeyde değildir.

Biyografi yazınlarında karşı-aktarımlar özellikle önemli rol oynar. Biyografinin psikanalitik olması durumunda yazar kendi karşı-aktarımlarının farkına vararak gerçekleri çarpıtmadan göstermeyi başarabilir. Freud 1910 yılında biyografi yazmasının özel bir biçimde kendi kahramanına fikse olduğunu söyler. Yazar konusu olan kişiyi idealize edebilir. Şöyle ki: "Pek çok durumda biyografi yazarı çalışmalarının nesnesi olarak kendi kahramanlarını seçerler. Kendi özel duygusal yaşantılarına ait sebeplerle en başından beri ona özel bir hisleri vardır. Sonra bütün enerjilerini onu

idealize etmeye harcarlar ve bu büyük adamı infantil modelleri sınıfına dahil ederler. Belki de onda çocuk-taki baba fikrini tekrar yaşarlar... Böylelikle gerçeği bir illüzyona feda ederler." Volkan ve Itzkowitz (1984) Freud'un kahramanının idealizasyonu hakkında söylediklerinin kahramanın değersizleştirilmesi durumunda da geçerli olabileceğini yani tam tersi bir şekilde de o kahraman hakkında yoğun yazma isteklerinin olabileceğini söylüyorlar. Birinin çocukluğundan önemli bir figürü değersizleştirmek isteniyorsa onun hakkında yazı yazmaya sebep olabilir.

Vamık Volkan Atatürk'ü incelemek üzere Türkiye'ye geldiğinde kendi dirençleriyle karşılaştığını ve Atatürk'ü analiz etmenin kendisinin bir parçasını analiz etmek olduğunu farkettiğini söylüyor ve süreci şöyle anlatıyor: "Kıbrıs'ta doğup büyümüş bir Türk olarak Atatürk üzerine çalışmaya başladığımızda 17 yıldır ABD'de bulunuyordum. Atatürk benim halkımın idolüydü. Anne ve babamın idealize edilmiş selfinin parçası olduğu gibi benim de büyümem sırasında idealize edilmiş selfimin parçası olmuştu. Babam, bana anlatılan aile hikayelerimizden anladığım kadarıyla Atatürk'ü tanıyıp etmiş ve onun yaptığı gibi kafasına bir şapka takıp en tutucu köylerden birinin kahvesine gitmişti.Atatürk'ü incelerken onu anlayabilmek için, milli kahramanı insanoğlu olarak değerlendirmem ve babamın benim içselleştirmiş olduğum çatışmalarını çözmem, böylelikle kendilik duygumun (self concept) bir kısmını değiştirmem gerekti."

Sosyal bilimlerin eski modelleri subjektif duygular çevresinde dikkatini yoğunlaştırıp, objektivite adına duygular karşısına sert duvarlar örerken, bugünün sosyal bilimcisi duygu ve duygularının farkına varmak zorundadır; veriler ve verilerin kendini ortaya koyuş biçimlerine verilen cevap da irdeleme konusu olmak durumundadır. Psikanalitik antropolog Devereux'un (1967) vurguladığı gibi: "İnsanı konu alan bilimsel çalışmalar, hayali değil gerçek objektiviteye ulaşma yolunda, bütün gözlemlerin tabiatında var olan subjektiviteyi kullanmalıdır. Davranış bilimlerinin temel ve karakteristik bir verisi olarak dikkate alındığında bu subjektivite diğer herhangi bir veri tipinden daha geçerli ve verimlidir".

Psikanalizin verileri sosyal bilimlerin ilgi alanına giren konulara yeni açılımlar getirebilir. Örneğin, Heinz Kohut'un çalışmaları bize narsisistik öfke kavramını ve bu kavramın diğer öfke türlerinden ayrımının nasıl yapılabileceğini anlatır. Narsisistik öfkeyi diğer tür öfkelerden ayıran nokta "narsisistik

zedelenmeye uğrayan kişinin hangi yolla olursa olsun çekilen acıyı geriye döndürme çabası, kendisine yapılmış olan yanlış durup dinlenmeden düzeltme ve öcünü alma ihtiyacı"dır. Kohut'un bu formülasyonu bireysel klinik uygulamada olduğu kadar politika ve toplumsal boyutta da uygulama alanı bulur. Yirminci yüzyılda yaşanan büyük savaşlarda görüldüğü gibi küçük bir devletin bütün uygar dünyayı idare ve kontrol etme hayalleri bu şekildeki narsisistik çabaların sonucudur.

Sosyal olgulara uyarlanabilen bir diğer psikanalitik kavram Winnicott'un "geçiş nesnesi" kavramıdır. Winnicott'a göre geçiş nesnesi annenin varlığını sembolize eder. Küçük çocuğun kendini güvende hissettiği bu alan ilk sembollerin ve yaratıcılığın ortaya çıktığı alandır (Winnicott 1971). Politikanın kullandığı semboller; göçler, kalabalık, suç, ekolojik felaketler, şovenizm ve ölümcül savaşlar, ekonomik gerileme ve enflasyonun oluşturduğu kaotik dünya karşısında yaşanan anksiyeteye karşı güvenli bir alan oluşturan birer geçiş nesnesidirler adeta. Bu sembollerle oluşturulan alan, fantazisi kurulan güvenli geçmişin yeniden yaşandığı alandır. Bütün erişkinler bir zamanlar küçük ve güçsüzdüler. Her ne kadar kazanılan para ve edinilen mallar geçici bir güvenlik hissi sağlasa da arayış hayat boyu devam edecektir.

Psikiyatri ve Antropoloji

Hem psikiyatri hem de antropolojinin konusu insan davranışlarıdır. Antropoloji bireysel ruhsal yaşamın gelenekler, dil, ebeveyn-çocuk ilişkileri, inançlar ve sosyal yaşama yansımaları şeklinde tanımlayabileceğimiz kültürü ele alır. Kültürler sağlık, hastalık ve iyileşmenin tanımını farklı şekillerde yaparlar. Ayrıca çocuk yetiştirme, sosyal modeller, beklentiler ve roller açısından da kültürler arasında farklılıklar vardır.

Sigmund Freud'dan başlamak üzere psikanalitikler içgörülerini kullanarak kültürel verileri incelediler. Totem ve Tabu adlı eserinde Freud ilk insanları vahşi ve ilkel babalarını öldürerek yiyen kardeşler grubu olarak tanımlamıştı: duydukları suçluluk duygusu nedeniyle kardeşler böyle bir olayın tekrarlamasına yönelik kurallar koydular ve böylelikle ilk sosyal organizasyonlar ortaya çıktı.

Carl Gustav Jung'un yazılarında arkeoloji ve mitoloji olmak üzere pek çok antropolojik referanslar bulmak mümkündür. "Semboller ve Dönüşümler" adlı eserinde Jung hastalardaki fantazilerin izlerini ilk insanlara kadar sürer.

Ne Freud'un ne de Jung'un saha tecrübesi yoktur. Farklı olarak Erik Erikson bulgularını günümüz insan topluluklarını gözleyerek ortaya koymuştur. Erikson'un, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King hakkında yazdığı psikokültürel biyografileri (Erikson 1962, 1969) ve 1950 yılında yayımlanan, bireysel psikoseksüel gelişime etki eden kültürel faktörleri incelediği "Çocukluk Çağı ve Toplum" bu alanda tanınmış eserleridir. Bu son eserdeki bulguların çoğu Amerikan yerlileri üzerindeki incelemelerine dayanmaktadır.

Abraham Kardiner bin dokuz yüz otuzlu ve kırklı yıllarda milli karakter üzerine çalışmış ve her kültürün yaygın bir kişilik yapısı olduğunu ileri sürmüştür. Kardiner, örneğin Rus karakterinin depresif ve manik öğeler taşıdığı söyler. Bazı diğer araştırmacılar çeşitli milli kişilik yapıları tanımlamışlarsa da politik, ideolojik ve ayrımcı tutumlara yol açtığından bu tanımlar zamanla gözden düşmüştür. Artık, yalnızca milliyetin klinik olarak anlamlı bir kişilik tanımlamada yetersiz olduğu görüşü hakimdir.

Branislaw Malinowski ve Margaret Mead, erişkin kişiliği ve zihinsel işlevlerin büyük oranda çocukluk döneminde belirlendiği şeklindeki psikanalitik kavramı inceleyen antropologlar arasındadır. Malinowski, Trobriand adasında yaşayanların çocukluk ve erişkin cinselliğini incelemiş ve o yıllarda evrensel olduğuna inanılan Ödipus kompleksinin izine rastlamadığını söylemiştir. Margaret Mead, Yeni Gine'deki üç kabiledaki cinsel ve seksüel rol davranışlarını incelemiş, her kabilenin farklı davranış örüntüleri olduğunu saptamıştır. Mead'a göre davranış görecedir ve bir toplum belli davranışları kınayıp diğerlerine göz yumarak, yaygın olandan farklı davranış örüntülerini yerleştirebilir.

Kültür sosyal uygulamaların nesilden nesile aktarımı yönüyle gelenekseldir. Kültür ayrıca bir grup tarafından paylaşılan fakat tek tek bireylerin yaşamından çok daha uzun bir zaman dilimine yayılan inanç ve pratikleri bünyesinde barındırır. Yeni nesiller önceki nesillerin genetik devamı olduklarından her kültür hem tarihi hem de genetik bir olgu olarak görülebilir. Bir kültür kendi içinde iyi, kötü, istenen veya istenmeyen davranış örüntülerini taşır. Belli bir kültüre özgü stres faktörlerine yoğunluğun nasıl olup da uyum sağladığı psikopatolojik ve normatif bakış açılarından incelenebilir. Volkan'ın psikanalitik bakış açısıyla büyük gruplarda yaptığı incelemeler tarihin bugünü nasıl etkilediğini, tarihten "seçilen trav-

maların" nasıl olup da grup kimliğinin parçası haline geldiğini, büyük gruplar arası gerilim ve çatışmaların süregelenleşmesinde rol oynayan psikodinamik faktörleri ortaya koymuştur (Volkan 1996, 1997). Türkiye'deki büyük gruplarla ilgili çalışmalar, Volkan'ın verileriyle aynı doğrultuda fenomenler bildirmiştir (Ersoy 1998a, 1998b).

Sosyal Psikiyatri

Sosyal psikiyatri normal ve anormal davranışın sosyal ve kültürel belirleyicileriyle ilgilenen bir davranış bilimidir. Psikiyatrik bozuklukların dağılımı, sağlık ve hastalığın sosyal ve kültürel algılanış biçimleri sosyal psikiyatrinin konuları olduğundan epidemiyoloji ve kros-kültürel psikiyatri ile de bağlantılıdır. Çevresel ve yaşam tarzlarına bağlı faktörlerin hastalık oluşumuna etkileri, fiziksel ve zihinsel sağlığın korunması; sosyal gruplar ve organizasyonlar, bunların sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğine etkileri gibi konular sosyal psikiyatrinin kapsamı içindedirler. Sosyal psikiyatri, kültürel psikiyatri ve kros-kültürel psikiyatri kavramlarının iç içe geçmiş kavramlar olduğunu söyleyebiliriz.

Psikiyatri ve Kültür Arasındaki İlişki, Geçmişten Bugüne Değişim

İnsana ve ruh sağlığına bakış kültürden kültüre ve tarihten bugüne farklılıklar gösterir. Uzakdoğu kültürlerinde insan bir birey olmaktan çok bir bütünün parçası olarak görülür. İnsan bütünün açılımla var olur ve sonunda o bütüne geri döner. Huzurlu ve evrenle barışık olabilmek için, organizmada etkin olan iki yönlü unsurlar arasındaki dengenin kurulmasına çalışılır. Ortadoğu kültürlerinde, özellikle Mısır'da hayat iç ve dış güçlerin etkileşimi olarak algılanır. İncil'de İsa peygamberin akıl hastalarını şeytanlardan kurtararak tedavi edişi anlatılır. Yunan ve Roma kültürlerinde akıl hastalıkları edebiyat, felsefe, tıp ve halk arasındaki yaygın kabul gören anlayışa göre çeşitli açıklamalar bulmuştur. Popüler görüşe göre delilik doğaüstü fenomenlerin ürünüyken, Hipokrat'a göre kan, kara safra, sarı safra ve balgam arasındaki etkileşimin sonucudur. Bu dört bedensel sıvı; sıcak, soğuk, nem, kuruluk gibi tabiattaki dört temel unsurun bileşimiyle yakından ilişkili görülmektedir. Mizaçlar bu algılamaya göre dörde ayrılmıştır: neşeli (sanguine, kan), öfkeli (choleric, sarı safra), karamsar (melancholic, kara safra) ve apatik (phlegmatic, balgam).

Orta çağda hastaların doğaüstü güçler tarafından iyi

edildiğine inanılıyordu ve din adamları bu iyileştirmede aracılık ediyorlardı. Bu yolla iyileşme sağlanamazsa emetikler, laksatifler ve kan alma gibi tıbbi yöntemlere başvurulurdu. Cadı avcılığı ne yazık ki bu dönemde gerçekleşmiş ve pek çok akıl hastası çeşitli ceza ve işkencelere maruz kalmışlardır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bilimsel metodların oluşmaya başlamasıyla bir geçiş dönemine girilmiştir. Bu dönemde daha çok beden ve zihin ilişkisi üzerinde durulur (Ruiz 1995).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında psikiyatrik hastalıkların etiolojisinde organik nedenlerin rol oynadığı görüşü güç kazandı. Bununla birlikte Freud, Jung, Adler gibi ilk psikiyatrist ve psikanalistler nevrozlar başta olmak üzere psikiyatrik hastalıkların oluşumunda sosyal faktörlerin önemini dikkate aldılar. Geçen yıllar içinde bir yandan kişilik bozukluklarının etiolojisinde bile genetik ve biyolojik faktörleri araştıran biyolojik psikiyatri gelişimini sürdürürken ilk kez 1969 yılında kültürel psikiyatri Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından özelleşmiş bir çalışma alanı olarak kabul edildi.

Ruiz (1995) özellikle son 20 yıl içinde kültürel psikiyatrinin klinikte uygulamalarına vurgu yapıldığını söylüyor ve konunun çeşitli boyutlarıyla ilgili çalışmaları örnek gösteriyor. Bunlar içinden Kleinman ve arkadaşlarının (1977) hastaların tatmini ve psikiyatri hizmetlerine ulaşımı; Ruiz ve Ruiz'in (1983) tedaviye uyum; Foulks ve arkadaşlarının (1986) kültür ve psikoterapi; Griffith ve Ruiz'in (1977) kültürel psikiyatri eğitimi; Abad ve Boyce (1979), Jones ve arkadaşları (1983) ve Golding ve arkadaşlarının (1990) azınlık gruplarında semptomatoloji ve Ruiz'in (1995) teşhisle ilgili çalışmaları sayılabilir.

Psikiyatrik bozuklukların sınıflandırılma sistemleri (Diagnostic and Statistical Manual - DSM) içinde kültür ve psikiyatrik bozukluklar arasındaki ilişki giderek daha fazla yer almaktadır. 1987'de yayımlanan DSM-III-R'da kültürün önemine kısaca değinilmişken, 1994 yılında DSM-IV'de kültürel formülasyonla ilgili ana hatlar belirlenmiş ve kültüre bağlı sendromların listesi verilmiştir. Ayrıca DSM-IV'de asıl teşhis kategorilerinde uygun olan yerlerde özgül kültürel özellikler tanımlanır. Kültür ve psikiyatri arasındaki ilişkiler sistematik olarak çalışıldıkça sınıflandırma sistemlerinde giderek daha fazla yer alacağı düşünülebilir.

Kros-Kültürel Psikiyatri

Antropolojinin konusu olan kültürler arası karşılaştırmalı çalışmalar, psikiyatrik semptom ve sendromların çeşitli kültürlerdeki farklı dağılımlarının incelenmesinde kullanılırlar. Psikiyatrik bozuklukların çeşitli kültürlerdeki ortak ve farklı yönlerinin incelenmesi, evrensel geçerliliği olan bozuklukların tanımlanabilmesini sağlar.

Hastalıkların etiyojisi, semptomların algılanışı, tedavi biçimleri ve tedaviye uyum hastanın kültürel arkaplanından etkilenirler. Etiyojisi ne olursa olsun psikiyatrik tablonun davranışsal dışavurumu, kişilik özellikleri, bilinç ve bilinçdışı alanlar kültür ile bağlantılıdır. Kültürün parçası olarak etnik köken ve özellikle din, psikiyatri ile özel bağlantı içinde olagelmıştır. Tarih öncesi veya diğer bir deyişle tarihin yazılmadığı dönemlerdeki görece ilkel dönemlerde doğaüstü güçlerin, ataların ruhlarının fiziksel ve ruhsal hastalıkların oluşumunda rol oynadığı düşünülmüştür. Bugün hala çeşitli toplum, topluluk ve gruplarda benzer görüşler kabul görmektedir. Bugün, yirminci yüzyıl uygarlığının kazanımlarıyla ilkel toplumlardaki psikoloji anlayışını rasyonel açıdan anlamaya çalışmaktayız.

Kros-kültürel çalışmalar çeşitli kültürleri davranışlar, inançlar, beklentiler, anılar, düşünceler, roller, stereotipler, önyargılar ve değerler gibi parametreler açısından inceler ve karşılaştırır. Genellikle karşılaştırılan kültürlerin farklı dilleri ve politik organizasyonları vardır. Bütün kültürler görecedir ve her biri kendi dili, gelenekleri ve inançları çerçevesinde incelenmelidir.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından ruhsal bozuklukların çeşitli kültürlerde teşhisi araştırılmıştır. Uluslararası şizofreni pilot çalışması şizofreninin bütün toplumlarda bulunduğu ve kültürden kültüre değişmediğini bildirmiştir. Bazı toplumlarda şizofrenlerin damgalanmamaları ve etkili bir biçimde topluma geri kazandırılmaları nedeniyle, şizofrenik bozukluğun gidişi farklı olabilmektedir.

Statüye bağlı roller çeşitli kültürlerde farklı tanımlanırlar. Örneğin kadına ağır sorumluluklar yükleyen bazı topluluklarda erişkin kadınlarda depresyon prevalansının daha fazla olabileceği, ya da atfedilen rolden kaynaklanan stres nedeniyle, son olarak doğan erkek çocuklarda şizofreninin daha sık görüldüğü bildirilmiştir.

Güçlüklerine rağmen kros-kültürel veya karşılaştırmalı psikiyatri bazı genellemeler yapabilir. Anksiyete, mani, depresyon, intihar düşünceleri, somatizasyon, paranoya ve düşünce bozuklukları gibi bazı semptomlar bütün toplumlarda görülür. Farklılık göstermekle birlikte bütün kültürlerde aykırı ve anormal kabul edilen davranışlar vardır. Aykırı ve anormal durumun tedavi edilebilir oluşuna (bir kültürde psikiyatristiğinde şaman tarafından) dair görüşler de evrenselidir.

Hasta için kabul edilebilir bir tedavinin düzenlenmesinde hastanın ait olduğu kültürle ilgili bazı meseleler gündeme gelebilir. Özellikle klinisyen ve hasta farklı kültürel ve etnik gruplara ait iseler bu daha da önem taşır. Bu nedenle klinisyenlerin kültürle uyumlu bilgi, davranış ve beceriler geliştirmesi gereklidir. Ayrıca klinisyenin kendi kültürel kimliği ve geçmişinin, bu kültüre ait, belli etnik azınlıklara karşı düşünce ve tutumların farkında olması hastayla ilişkisi açısından önemlidir. Kros-kültürel çalışmalar çeviri problemleri nedeniyle yoğun hatalara açıktır. Bu nedenle uygulanan görüşme yöntemleri ve kullanılan testler farklı bir kültürel arkaplandan gelen hastalar için yeterli ve uygun olmayabilir.

Amerikan Psikoloji Birliği kültürün teşhis ve tedavideki önemini göz önünde bulundurarak konuyla ilgili öneri ve prensipleri yayımlamışlardır (American Psychological Association 1993). Burada, hastanın kendi kültür ve etnik geçmişi kapsamında, o kültüre özgü pratik ve inanışlara saygılı bir biçimde değerlendirilmesinin; hastanın destek sistemleri, göç ve kültürel uyum gibi sorunlarının dikkate alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Aynı konuyla ilgili olarak DSM-IV'ün (American Psychiatric Association 1994) girişinde de şöyle söylenilmektedir:

"Bu el kitabının hazırlanması sırasında hem ABD hem de uluslararası olarak farklı kültürler için kullanılacağı dikkate alınmıştır. Klinisyenler değişik kültürel geçmiş ve etnik gruplardan hastalarla ilgilenmek durumundadırlar. Bir kültür veya etnik grupdan bir klinisyen farklı grupdan bir hastayı DSM-IV kullanarak değerlendirmek durumunda kalması özellikle zor bir durum olabilir. Hastanın kültürel referans çerçevesine ait nüansları bilmeyen bir klinisyen, bu kültüre ait davranış, inanç veya yaşantılardaki normal varyasyonları yanlış olarak psikopatoloji olarak değerlendirebilir".

Ait olunan kültür, psikiyatrik tedavinin planlanması

ve yürütülmesinde de dikkate alınmalıdır. Bugün yaygın olarak kullanılan psikoterapi yöntemlerinin Avrupa ve Amerikan toplumları ve daha da dar kapsamda bu toplumların çoğunluğu için uygulanabilir olduğunu söyleyen araştırmacılar vardır. Batılı olmayan toplumların bir kısmında kişi hiç bir zaman bir birey olarak görülmez. Bu nedenle emosyonların bireyin diğer bireylerle ilişkisi içinde ortaya konulduğunu varsayan terapi ekollerinin bazı toplumlarda uygulanabilir olduğu sorgulanmaktadır. Hatta daha ileri giderek, psikoterapiyi elit çoğunluğun değerlerini dikte eden ve geleneksel kimlikten kaynaklanan benlik değerini zedeleyen zararlı bir uygulama olduğunu söyleyenler bile vardır (Foulks ve ark. 1995).

Yamamoto ve arkadaşları (1995) psikotrop ilaçların etkileriyle kültür ve etnik kökenin karmaşık ve zengin bir biçimde etkileşim içinde olduklarını, bu etkileşimin anlaşılabilmesi için kapsayıcı ve multidisipliner çalışmanın gerekli olduğunu söylüyorlar. Psikososyal faktörler psikiyatrik tedaviyi en az iki şekilde etkiler. Birincisi psikiyatrik tedavinin ulaşılabilirliğini ve tedaviye uyumu etkileyen, gruba özgü ekonomik ve

diğer sosyal dezavantajlardır. Irkçılık veya gruplar arası çatışmalar bu türden psikososyal faktörlerdir. İkinci etkileşim türü ait olunan etnik gruba ait biyolojik özelliklerdir. Uzak doğulularda sık görülen aldehid dehidrogenenaz enzimi eksikliği etnik kökenle psikotrop maddeler arasındaki etkileşimin klasik örneğidir. Ancak Çinlilerde Koreli veya Japonlara göre daha az alkolizm görüldüğü ve bunun Çin kültürünün alkol kullanımını denetleyen ve fazla alkol alımını kısıtlayan normlarının bu farkta etkili olduğu söyleniyor. Bu durum, kültürel güçlerin biyolojik etkileri gölgede bırakacak kadar etkili olabileceğini göstermektedir.

Bu yazıda psikiyatri ve sosyal bilimlerin ilişkisini ana başlıklarıyla özetlemeye çalıştık. Son söz olarak, ülkemizde yapılacak psikiyatri ve sosyal bilimlerin ortak çalışmalarının, psikiyatristin hastasını özel etnik ya da kültürel özellikleriyle bütüncül olarak değerlendirebilmesini sağlayacağını, sosyal bilimcinin de bireyin parçası olduğu toplum, kültür, tarih, kısaca insan gruplarının ürünlerini anlamasında değerli katkıları olacağını düşündüğümüzü belirtelim.

KAYNAKLAR

- Abad V, Boyce E (1979) Issues in psychiatric evaluations of Puerto Ricans: a socio-cultural perspective. *Journal of Operational Psychiatry*, 10:28-39.
- American Psychiatric Association (1994) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4. Baskı, (DSM-IV), Washington DC, American Psychiatric Association.
- American Psychological Association (1993) Guidelines for providers of psychological service to ethnic, linguistic, and culturally diverse populations. *Am Psychol*, 48: 45-48.
- Devereux G (1967) From Anxiety to Method in the Behavioral Sciences. The Hague, Mouton. s.17.
- Erikson EH (1962) Young Man Luther A Study in Psychoanalysis and History. New York, W.W. Norton and Company Inc.
- Erikson, EH (1969) Gandhi's Truth On the Origins of Militant Nonviolence. New York, W.W. Norton and Company Inc.
- Ersoy MA (1998a) Chosen traumas of the Alavis in Anatolia. *Mind and Human Interaction*, 9(1): 38-51.
- Ersoy MA (1998b) A Phenomenological Starting Point to the Psychoanalytic Understanding of a Heterodox Religious Group's Ritual Praxis. (Yayınlanmamış doktora sonrası çalışması), UMI Dissertation Services; Number: LD03863.
- Foulks EF, Bland IJ, Shervington D (1995) Psychotherapy across cultures. *Review of Psychiatry* 14:511-528. JM Oldham, MB Riba (Ed), Washington DC, London, England, American Psychiatric Press, Inc.
- Foulks EF, Persons JB, Merkel RL (1986) The effects of patients' beliefs about their illnesses on compliance in psychotherapy. *Am J Psychiatry*, 143: 340-344.
- Freud S (1910) The Future Prospects of Psycho-Analytic Therapy. Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. London, Hogarth Press, 1953-1974; 11: 144-145.
- Golding JM, Karno M, Rutter CM (1990) Symptoms of major depression among Mexican-Americans and non-Hispanic whites. *Am J Psychiatry*, 147: 861-866.
- Göle N (1992) Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme, 2. Baskı. İstanbul, Metis Yayınları.
- Griffith EEH, Ruiz P (1977) Cultural factors in the training of psychiatric residents in a Hispanic urban community. *Psychiatr Q*, 49: 29-37.
- Güvenç B (1979) 7. Bölüm Saha Çalışması: Yöntem ve Teknikler. İnsan ve Kültür. 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Jones BE, Gray BA, Parson EB (1983) Manic-depressive illness among poor urban Hispanics. *Am J Psychiatry*, 140:1208-1210.
- Kleinman A, Eisenberg L, Good B (1977) Culture, illness, and care. *Ann Intern Med*, 88:251-258.
- Loewenberg P (1995) Why Social Science Needs Psychoanalysis: From Weber to Freud. Fantasy and Reality in History, New York, Oxford, Oxford University Press. s.9-15.
- Mardin Ş (1990) Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2, M Türköne, T Önder (Ed), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ruiz P (1995) Cross-Cultural Psychiatry, Foreword. *Review of Psychiatry* (14): 467-476. Washington DC, London, American Psychiatric Press, Inc.
- Ruiz P, Ruiz PP (1983) Treatment compliance among Hispanics. *Journal of Operational Psychiatry*, 14:112-114.

Sencer M, Sencer Y (1978) Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim. Ankara, Türkiye ve Orta Doęu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, s.113-123; 203-253.

Stein HF (1985) Whatever Happened to Countertransference? The Subjective in Medicine. Context and Dynamics in Clinical Knowledge, M Apprey, HF Stein (Ed), Charlottesville, University Press of Virginia.

Volkan VD (1996) Bosnia-Herzegovina: Ancient Fuel of a Modern Inferno. *Mind and Human Interaction*, 7(3): 110-127.

Volkan VD (1997) Bloodlines, From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. Farrar, New York, Straus and Giroux.

Volkan VD, Itzkowitz N (1984) The Immortal Atatürk A Psychobiography. The University of Chicago Press.

Weber M (1919) Science as a Vocation. From Max Weber: Essays in Psychology. HH Gerth, CW Mills (Çev. Ed), New York, Oxford University Press, 1958, s.129-156.

Winnicott DW (1971) Transitional Objects and Transitional Phenomena; Playing: A Theoretical Statement; Playing: Creative Activity and the Search for the Self; Creativity and Its Origins ve The Location of Cultural Experience. *Playing and Reality*, New York NY, Routledge.

Yamamoto J, Lin KM (1995) Psychopharmacology, Ethnicity, and Culture. *Review of Psychiatry*, 14:529-541. JM Oldham, MB Riba (Ed), Washington DC, London, England, American Psychiatric Press, Inc.